

Kulturális jogok a kommunikációs térben

CSEPORÁN ZSOLT*

1. A kommunikációs jogok

A kommunikációs jogok az alapvető jogok egy sajátos csoportját alkotják: a jogegyüttes azokat a jogosultságokat öleli fel, amelyek „lehetővé teszik az egyén megalapozott részvételét a társadalmi és politikai folyamatokban”.¹

Történelmi tapasztalat, hogy mindannyiszor, amikor a véleménynyilvánítás szabadságát korlátozták, sérelmet szenvedett a társadalmi igazságosság, az emberi kreativitás, csökkent az emberben rejlő képességek kibontakozásának lehetősége. A káros következmények nem csupán az individuum, hanem a társadalom életében is megmutatkoztak és az emberiség fejlődésének sok szenvedéssel járó zsákutcájához vezettek. Az eszmék, nézetek szabad kifejtése, a mégoly népszerűtlen vagy sajátos elképzelések szabad megnyilvánulása a fejlődni képes és valóban eleven társadalom létezésének alapfeltétele.²

A kommunikációs jogok tehát kiemelt elemei az alapjogi rendszernek: egyrészt az önmegvalósítás és az önkifejezés eszközei, másrészt a demokratikus társadalom működésének nélkülözhetetlen előfeltételei.³ Éppen ezért azok az alapvető jogok sorolhatók ebbe a körbe, amelyek kifejezetten a személy közösségben való megjelenését, valamint az egyénisége nyilvánosság előtti érvényesülését biztosítják – tekintet nélkül annak formájára. Az Alkotmánybíróság ezzel összefüggésben az alábbi megállapítást fogalmazta meg:

a véleménynyilvánítás szabadságának kitüntetett szerepe van az alkotmányos alapjogok között, tulajdonképpen „anyajoga” többféle szabadságjognak, az un. „kommunikációs” alapjogoknak. Ebből eredő külön nevesített jogok a szólás- és sajtószabadság, amely utóbbi felöleli valamennyi médium szabadságát, továbbá az informáltsághoz való jogot, az információk megszerzésének szabadságát. Tágabb értelemben a véleménynyilvánítási szabadsághoz tartozik a művészi, irodalmi alkotás szabadsága és a művészeti alkotás terjesztésének szabadsága, a tudományos alkotás szabadsága és a tudományos ismeretek tanításának szabadsága. [...] A véleménynyilvánítási szabadsághoz kapcsolódik a lelkiismereti és vallásszabadság.⁴

* Tudományos munkatárs, Budapesti Metropolitan Egyetem.

¹ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, ABH 1992, 167., 171.

² Uo.

³ SÁRI János – SOMODY Bernadette: *Alapjogok. Alkotmánytan II.* Budapest, Osiris, 2008, 162.

⁴ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, ABH 1992, 167., 170–171.

Fontos hangsúlyozni, hogy a felsorolt alapjogok természetesen más funkciót is betölthetnek a kommunikációs aspektus mellett, ám a taláros testület egyértelműen meghatározta, hogy ezek a jogosultságok milyen értelemben minősülnek kommunikációs jogoknak. Az itt vizsgált alanyi jogok tükrében ez kifejezetten igaz a „művészeti alkotás terjesztésének szabadsága” és a „tudományos ismeretek tanításának szabadsága” megfogalmazást tekintve.

2. A kommunikációs tér mint értelmezési tartomány

A kultúra talán legáltalánosabb jellemzője a kommunikáció, anélkül egyetlen kultúra sem maradhatott volna fenn, terjedhetett volna, sőt változhatott volna.⁵ A kommunikáció sajátos formája a média, az ugyanis a legalkalmasabb eszköz a kultúra terjesztésére. Annak ellenére igaz ez, hogy a kultúra és a média bonyolult és ellentmondásos viszonyban áll egymással: a média tömegeket képes megmozdítani, formálhatja az emberek ízlését, alakíthatja a kulturális környezetet, de a piaci logika miatt annak „fősodra” nem tekinti feladatának a magas színvonalú kulturális termékek közvetítését. Ezenkívül meg kell jegyezni, hogy a média nem csupán terjeszti, de maga is teremti a kultúrát új műfajok életre hívásával vagy éppen a korábbiak más kontextusba helyezésével.⁶

A kommunikációelmélet számos teóriát és paradigmát sorakoztat fel a kommunikáció megragadására.⁷ Ezek áttekintése helyett a tanulmányban a klasszikusnak számító transzmissziós vagy átviteli modell tükrében vizsgálom a kulturális jogok kommunikációs jellemzőit. A szóban forgó domináns paradigma középpontjában az a feltételezés áll, hogy a kommunikáció olyan folyamat, amely meghatározott mennyiségű információ (vagyis az adó vagy a forrás által meghatározott üzenet) átviteleként azonosítható. Ez egymást követő lépések lineáris processzusaként ábrázolja a kommunikációt: a forrástól indul, aki üzenetet választ, amely jel formájában, egy kommunikációs csatornán keresztül kerül továbbításra a vevőhöz, aki a jelet visszaalakítja üzenetté.⁸

Ha a kulturális jogok esetében keressük a kommunikációs tér meghatározását, akkor mindenekelőtt egy megszorításra van szükség: a kommunikációs jogok korábban vázolt funkciójából adódóan a magánkommunikációt ki kell zárni az értelmezési tartományból. Ennek oka a nyilvánosságban jelölhető meg, amely fogalmilag kizárja a magánviszonyokat.⁹ A kommunikációs szinteket tekintve ez azt jelenti, hogy a vizsgálódás a közösségi, avagy a tömeg-, de legalább a csoportközi és intézményes kommunikáció terepére koncentrálódik.¹⁰ Ezt követően el kell választani egymástól a vizsgált jogok egyes tartalmi elemeit, vannak ugyanis olyan részsabadságok, amelyek esetében az alapjogilag védett érték nem a nyilvánossághoz, a kommunikációban

⁵ Denis McQUAIL: *A tömegkommunikáció elmélete*. Budapest, Osiris, 2003, 88.

⁶ KOLTAY András – NYAKAS Levente (szerk.): *Magyar és európai médiajog*. Budapest, CompLex, 2012, 33.

⁷ Részletesen lásd Em GRIFFIN: *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Budapest, Harmat, 2001.

⁸ Vö. Claude SHANNON – Warren WEAVER (szerk.): *The Mathematical Theory of Communication*. Urbana, University of Illinois Press, 1949.

⁹ Vö. KOLTAY–NYAKAS i. m. (6. lj.) 493.

¹⁰ Részletesen lásd McQUAIL i. m. (5. lj.) 18–20.

való részvételhez kapcsolódik, így ezek a komponensek és jogosultságok irrelevánsak a téma szempontjából. Azokat a helyzeteket tekintem tehát a kulturális jogok esetében kommunikációs térnek, amelyekben a művészet és a tudomány szabadsága, valamint a tanszabadság kifejezetten a nyilvánosságra tekintettel, azzal összefüggésben nyújt alapjogi védelmet az alanyok számára. Ennek kitüntetett formája a média világa.

3. A kulturális jogok közös jellemzői¹¹

Azontúl, hogy valamennyi szóban forgó alapjog – ti. a művészet és a tudomány szabadsága, valamint a tanszabadság – a kultúrával áll kapcsolatban, az alapjogi dogmatika talaján más azonosságok is fellelhetők e jogosultságok normaszervezetében. Az alapvető jogok csoportosítását elsőként Georg Jellinek dolgozta ki az ún. státusztan alapján. Ennek értelmében az államot alkotó egyénnek alanyi közjogok illetik meg, amelyek alapján különböző közjogi igényeket fogalmazhatnak meg az állammal szemben.¹² A kulturális jogok alapjogi jellegében azonban egyfajta kettősség mutatkozik meg, így e jogosultságok összetettsége a fenti módszertan fényében részletes kibontásra szorul.

3.1. A szabadságjogi oldal

Az említett alapvető jogoknak e része az állami beavatkozástól mentes területet öleli fel, ami rendszerint az első generációs alapjogokat jellemzi. Ennek megfelelően azok *status negativus* karakterrel írhatók le, ami egyrészt az állam távolmaradását, másrészt a törvényeken keresztül annak biztosítását követeli meg, hogy az egyénnek ezt a szféráját mások is tiszteletben tartsák. Az előbbi az állam ún. elhárító, míg az utóbbi a védelmet biztosító kötelessége, amelyek az egyén oldalán jogosultságként jelennek meg.¹³ Az első generációhoz sorolható szabadságjogok többségének a szerkezete megegyező: a jog alanya az egyén, kötelezettje az állam, illetve az állam nevében eljáró személyek, a jog tartalma pedig a beavatkozástól való tartózkodás.¹⁴ Lényegében tehát a kulturális jogok a jogosultak szabadság-szféráját biztosítják.

Az alapjogi felfogásnál kiemelendő, hogy az államhatalomnak nem csupán tiszteletben kell tartania és védenie kell az alapvető jogokat, hanem kötelessége az érvényesítésükhöz szükséges feltételek megteremtése is, vagyis gondoskodnia kell az alapjogok megvalósításáról. Az állam objektív intézményvédelmi kötelességéből eredően „úgy alakítja ki az egyes alapjogok megvalósításához szükséges jogszabályi és szervezeti feltételeket, hogy mind a többi alapjoggal

¹¹ A kulturális jogok dogmatikai elemzéséről részletesen lásd CSEPORÁN Zsolt: *Divergens intézményi modell és alulról építkező kormányzás – a magyar kulturális szféra közpolitikai és közgazdasági tendenciái*. Budapest, Nemzeti Köszolgálati Egyetem, 2020, 21–35.

¹² Lásd Georg JELLINEK: *System der subjektiven öffentlichen Recht*. Tübingen, J. C. B. Mohr, 1905, 84–86.; Robert ALEXYS: *The Theory of Constitutional Rights*. Oxford, Oxford University Press, 2002, 171–172.

¹³ PETRÉTEI József: *Az alkotmányos demokrácia alapintézményei*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2011, 443.

¹⁴ HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok*. Budapest, Osiris, 2003, 84.

kapcsolatos, mind pedig egyéb alkotmányos feladataira is tekintettel legyen; az egyes jogoknak az egész rend szempontjából legkedvezőbb érvényesülését teszi lehetővé, és mindezzel az alapjogok összhangját is előmozdítja.¹⁵ Ez azt jelenti, hogy az államnak az a feladata, hogy olyan jogi, szervezeti, eljárási és pénzügyi körülményeket teremtsen, amelyekkel lehetővé válik az egyének számára az alapvető jogok igénybevétele és gyakorlása.¹⁶

Az alapjogi dogmatika ezen aspektusának fontossága a magyar alkotmánybíróági esetjognak is már viszonylag korai, meghatározó tétele, amely a szubjektív és az objektív intézményvédelemi kötelezettség viszonyában jelenik meg.

Az alapjog jogosultja, illetve az állam különböző szempontjai és feladatai miatt az alapjog alanyi jogi, illetve objektív oldala nem feltétlenül fedi egymást. Az állam – általános és objektív szempontjaiból következően – a szubjektív alapjog által védett körön túlmenően is meghatározhatja ugyanazon alapjog objektív, intézményes védelmi körét. Ez a helyzet például akkor, ha egy szabadságjog egyéni gyakorlása nem látszik veszélyeztetettnek, az esetek összességében azonban az alapjog által garantált szabadság vagy életviszony intézménye kerül veszélybe.¹⁷

Az emberi jogokkal kapcsolatos jogi szabályozás elmélete alapján az állam jogvédelmi kötelezettsége kettős: egyfelől védi az egyének (jogalanyok) számára biztosított emberi jogokat, másfelől bizonyos esetekben – és bizonyos emberi jogok vonatkozásában – gondoskodik az emberi jogok érvényesüléséhez szükséges feltételekről (intézményes védelem).¹⁸ „Az állam az alapjoghoz kapcsolódó objektív intézményvédelmi kötelezettsége keretében hasonló védelmet biztosíthat, mint amit az adott alapjog alanyi jogként nyújt. [...] Tehát, ha az alanyi jogosultság nem áll meg, attól még az alapjog alkotmányos védelme fennáll.”¹⁹

3.2. Kulturális jogi aspektus

A második generációs jogok megjelenése az állami szerepvállalás átformálódásának eredménye. A kulturális jogi jelleg így a *status positivus* ismérve alapján az egyént az állammal szemben megillető olyan igényeket jelenti, amelyek az állam aktív cselekvését célozzák.²⁰ Ezeknek a jogoknak a tényállási ismérvei tehát úgy vannak megfogalmazva, hogy abból az egyén az állam aktív cselekvését (szolgáltatását) közvetlenül, alanyi jogként veheti igénybe. Ennek köszönhetően az alapvető jogok nem csupán elhárító, valamint védelmet biztosító jogok, hanem egy részük szolgáltatási jog is.²¹ Hangsúlyozni kell, hogy e jogok összességén nem a védelmi (*status negativus*)

¹⁵ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 297, 302–303.

¹⁶ Alfred KATZ: *Staatsrecht*. Heidelberg, C. F. Müller, 1994, 269.

¹⁷ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 297., 303.

¹⁸ Vö. KOLTAY András: A művészet szabadsága, a nem létező alapjog. In CSEPORÁN Zsolt (szerk.): *Az alkotás szabadsága és a szerzői jog metszéspontjai*. Fundamenta Profunda 1. Budapest, MMA Művészeti-elméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2016, 35.

¹⁹ BALOGH Zsolt: Az Alkotmány fogalmi kultúrája és az alkotmánybíráskodás. *Fundamentum*, 1992/2., 34.

²⁰ ÁDÁM Antal: *Alkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás*. Budapest, Osiris, 1998, 51.

²¹ PETRÉTEI i. m. (13. lj.) 446.

vagy a részvételi (*status activus*) jogokkal összefüggő, azokhoz járulékosan kapcsolódó állami szolgáltatások értendők, hanem azok a jogosultságok, amelyek tartalma maga az állami szolgáltatás.²² A második generációs alapvető jogok a szerkezetüket tekintve többretegűek az első generációsakhoz képest. E jogok alanya általában az egyén, kötelezettje viszont nem csupán az állam, hanem egyes jogoknál a magánintézmények is, tartalmukat tekintve pedig csak a töredékük rokonítható a szabadságjogokkal. E körbe tartoznak tehát a szociális és a kulturális jogok – ez utóbbiak esetében azonban domináns az első generációs szabadságjogi oldal is.²³

4. A művészet és a tudomány szabadságának kommunikációs aspektusai

4.1. Az alapjogok tartalma: a testvérjogok koncepciója

Az Alkotmánybíróság a 24/1996. (VI. 25.) AB határozatban ekként jelölte ki a művészet szabadságának alapjogi tartalmát: „Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a művészeti élet szabadsága mint alapvető jog a művészeti alkotómunka szabadságát, a művész bármely meg nem engedett korlátozástól mentes önkifejezését, valamint a művészeti alkotások nyilvánosság elé tárásának, illetve bemutatásának, terjesztésének szabadságát jelenti.”²⁴ A testület két évvel korábban vizsgálta a tudományos élet szabadságát, amelynek kapcsán a 34/1994. (VI. 24.) AB határozatban rögzítette, hogy „[a] tudományos élet szabadsága [...] magába foglalja a tudományos kutatáshoz és a tudományos igazságok és ismeretek terjesztéséhez való szabadságjogot.”²⁵

A két döntés, bár különböző alapjogok normastruktúráját elemzi, szembevető hasonlóságot mutat. Az Alkotmánybíróság a művészet és a tudomány szabadságánál azonos tartalmat, felépítést határoz meg: mindkét jog két részsabadságból áll, és mindkét jog esetében az egyik jogosultság egy sajátos, elmélyült szakértelmet feltételező egyéni (művészi alkotó, illetve tudományos kutató) folyamatot takar, míg a másik jogosultság ennek a nyilvánosság számára való megjelenítésében áll. Ebből kifolyólag álláspontom szerint a művészet és a tudomány szabadsága testvérjogok, mivel azonos tartalommal és normastruktúrával rendelkező alapjogok. Ezt erősíti az az alkotmányozói szemlélet is, amely az Alaptörvényben e két szabadságot egy cikkben szabályozza.²⁶ Ezek alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a művészet az emberi alkotóképesség szubjektív oldalát fedti le, míg a tudomány ezzel ellentétben az emberi alkotóképesség objektív oldalát képezi.²⁷

Az alkotó- és a kutatómunka szabadsága az érintett alapvető jog kreatív oldalaként fogható fel – ez adja ugyanis a művészet és a tudomány szabadságának mint önálló alapjogoknak a lényegét, és a véleménynyilvánítás szabadságához képesti *differentia specificát*: sajátos, „művészi

²² HALMAI-TÓTH i. m. (14. lj.) 95.

²³ Uo., 86.

²⁴ 24/1996. (VI. 25.) AB határozat, ABH 1996, 107, 110.

²⁵ 34/1994. (VI. 24.) AB határozat, ABH 1994, 177, 182.

²⁶ „Magyarország biztosítja a tudományos kutatás és művészeti alkotás szabadságát.” Magyarország Alaptörvénye X. cikk (1) bekezdés.

²⁷ Vö. MÁRKUS György: *Kultúra, tudomány, társadalom – a kultúra modern eszméje*. Budapest, Atlantisz, 2017, 81–107.

vagy tudományos kifejezés”. Ám a nyilvánosságra hozatal szabadsága az alapjogok kommunikációs megnyilvánulása, így a véleménysszabadsághoz áll közelebb. A továbbiakban ez utóbbi közös jogosultságot elemzem.

4.2. A nyilvánosságra hozatal szabadságának alapjogi jellege²⁸

A mű nyilvánosságra hozatala a művészet és a tudomány szabadságának szekunder alapjogi karakterét képezi. A vonatkozó részjogosultság a jelzett szabadságjogok kommunikációs aspektusát ragadja meg, amennyiben az alkotás és a kutatási eredmény társadalmi térben való megjelenését biztosítja. Ebből adódóan a művészeti és a tudományos élet alapjogi védelme az alapjogi hierarchiában csak a közönség elé tárás szabadsága esetén kezelhető a véleménynyilvánításhoz való jog speciális fajtájaként. Kizárólag ettől a pillanattól rendelkezik a (művészeti és tudományos) mű a véleménysszabadság tárgyához hasonló tulajdonságokkal és funkcióval. A szabad véleménynyilvánításhoz való jog elsődlegesen nem annak tartalmát, hanem a szabad kommunikációt biztosítja.²⁹

Leszögezhető, hogy a szóban forgó szabadságjogi elem funkciója – az alkotó- és a kutatómunka szabadságához képest – elsődlegesen nem a személyiség kibontakoztatása, hanem a művészeti és a tudományos tevékenység, illetve produktumának integrálása a társadalmi térbe, ezért kommunikációs jogként jellemezhető. A művészet szabadsága esetében ez a mozzanat (részszabadság) sajátos „hídként” funkcionál az ember kreációs képessége és a társadalmi interakció között, azaz közvetítő csatornaként fogható fel (*Wirkbereich*).³⁰

4.3. A nyilvánosságra hozatal fogalma³¹

Minden alkotó és kutató alapvető személyes érdeke a műve feletti rendelkezés, mivel az szellemiségének objektívalódása – a művészet esetében az életre hívott produktum a személyiség kifejeződése. Ezzel kapcsolatban az egyik legfontosabb feladat annak eldöntése, hogy az alkotó nyilvánosságra akarja-e hozni művét vagy sem, azaz titokban tartja-e.³² A jogosultság azt jelenti, hogy valamennyi mű nyilvánosságra hozatalához a megalkotójának a hozzájárulása szükséges, vagyis a művészeti és a tudományos produktumot kizárólag annak létrehozója tárhatja a közönség elé, senki más nem illet meg ennek szabadsága. Az adott művésztől és tudóstól eltérő személyek kívül esnek a jogosulti körön, ezért a szóban forgó szabadságjogoknak ez az aspektusa abszolút szerkezetű jogviszonyt generál. Megjegyzendő, hogy ez a jellemző kizárja a jogi szemé-

²⁸ CSEPORÁN Zsolt: *A művészeti élet alkotmányjogi keretei Magyarországon*. Budapest, L'Harmattan, 2022, 94–95.

²⁹ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, ABH 1992, 167., 179.

³⁰ Friedrich MÜLLER: *Freiheit der Kunst als Problem der Grundrechtsdogmatik. Schriften zum Öffentlichen Recht*. Band 102. Berlin, Duncker & Humblot, 1969, 101–103.

³¹ CSEPORÁN i. m. (28. l.) 95–98.

³² LONTAI Endre – FALUDI Gábor – GYERTYÁNFY Péter – VÉKÁS Gusztáv: *Magyar polgári jog. Szerzői jog és iparjogvédelem*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 2012, 64.

lyek alapjogi jogalanyiságát az érintett részszabadság kapcsán is: ha a nyilvánosság elé tárás az alkotó jogosultsága, valamint a művész és a tudós – az alkotó- és a kutatómunka individuumhoz kötöttségéből adódóan – kizárólag természetes személy lehet, akkor a helyes értelmezés szerint a jogi entitások a nyilvánosságra hozatalnak sem lehetnek alanyai. Az alapjogi dogmatikában ez azt jelenti, hogy szabadságjogi karaktert nyer a nyilvánosságra hozatal joga, amelynek kizárólagosságát az államnak is tiszteletben kell tartania. Ezenkívül az alapjoggyakorlás módja ugyanúgy megvalósulhat egyetlen személy vagy csoport magatartásaként, mint az alkotómunka szabadságánál.

A mű nyilvánosságra hozatalához mint döntéshez két megjegyzés fűzendő. Egyrészt a döntés csak akkor rendelkezik alapjogi értelemben joghatással, ha az érzékelhetővé válik a külvilág számára nyilatkozat formájában, írásban, szóban vagy akár ráutaló magatartással. Amíg csupán szándék formájában az elhatározás szakaszában van, azaz a művész és tudós belső akarati szférájában, addig a mű nem lép ki a nyilvánosság terébe. A döntésnek szükségszerűen egyértelműnek kell lennie. Másrészt a nyilvánosságra hozatalról szóló döntés kényszerítőleg szándékos magatartást követel, aminek oka a részszabadság célzatossága, kizárva a mű eshetőleges nyilvánosságra hozatalát.

A jogosultság vizsgálatakor elkerülhetetlen a nyilvánosság jelentésének konkretizálása. Az egyes jogágak eltérő módon határozzák meg a nyilvánosság fogalmát, az alapjogi dogmatika pedig – ahogy a tételes jog és a szakirodalom is – a mai napig adós a definícióval. A téma szempontjából különösen fontos, így a kulturális jogok körében a következő meghatározást alkalmazom: nyilvánosság az a helyzet, amikor az alkotás a vonatkozó társadalmi valóság kommunikációs szférájában megjelenik, azaz a releváns személyi kör bármely tagja számára hozzáférhetővé, annak tartalma megismerhetővé válik. A meghatározásban a megismerés alanyánál egy megszorítást kell beiktatni: az alkotó személyétől eltérő egyének részére kell a hozzáférést garantálni. A „releváns kommunikációs közeg” viszont tágan értelmezendő: beleérthetők az általános (hétköznapi) interakciós szférák, valamint a művészeti és a tudományos élet egyaránt. Fontos azonban megjegyezni, hogy a nyilvánosságra hozatalnak nem kritériuma a mű mások általi tényleges megismerése, annak csupán a lehetőségét kell biztosítani.³³

A nyilvánosságra hozatali szabadság tárgyának meghatározása alapvető a jogosultság pontos tartalmának konkretizálásakor. Ennek körülírásához a művészet és a tudomány szabadsága egyes aspektusai – ti. az alkotó- vagy kutatómunka, valamint a mű nyilvánosságra hozatalának szabadsága – közötti reláció szolgál alapul. Tekintettel arra, hogy a jogrendszer testvérjogként, így azonos normastruktúrával rendelkezőkként kezeli a két alapjogot, a továbbiakban a művészet szabadságán keresztül mutatom be a részszabadságok közötti viszonyt – azzal, hogy az a tudomány szabadságára egyaránt érvényes.

Az alkotófolyamat definiálásakor rögzíteni szükséges, hogy az lineáris és időbeli, és közvetlen célja valamilyen mű elkészítése. Az előbbiből egyenesen következik az alkotómunka szabadságának és a nyilvánosságra hozatal szabadságának viszonya, az utóbbi pedig megmutatja az alkotómunka záró mozzanatát, amely az alkotás létrejöttével azonosítható. Egyrészt a két rész-

³³ Ebből adódóan nyilvánosságra hozatalnak minősül az is, ha az alkotó a művét internetes blogján teszi közzé, de a bejegyzést senki sem tekintette meg. A feltöltéssel a szerző lehetővé tette a mű szabad hozzáférését a nyilvánosság számára, csupán annak tényleges megismerése maradt el, ami viszont alapjogi szempontból irreleváns.

jogosultság bár egymástól elválaszthatók, szoros kapcsolatban állnak egymással, ugyanis az alkotómunkának szükségszerűen meg kell előznie a nyilvánosság elé tárás mozzanatát. Ez tehát egyfajta sorrendiséget állít fel a két jogosultság között. Másrészt a nyilvánosságra hozatal szabadsága értelmezhetetlen alkotómunka hiányában, hiszen nyilvánosság elé csupán az tárható, amit létrehoztak. Ez pedig azt jelenti, hogy a művészet szabadsága elsődlegesen és feltétlenül a szabad alkotómunkát részesíti oltalomban, a nyilvánosságra hozatal pedig másodlagosan, az előbbihez járulékosan kapcsolódó védendő érték. Harmadrészt a művészeti tevékenység lineáris és célzatos voltából következik, hogy a két szakasz találkozási pontja részletesen vizsgálható.

Ez a találkozás az alkotómunka záró- és a nyilvánosságra hozatal kezdőpontjaként is leírható. Az előbbi utolsó mozzanata a mű befejezettsége, vagyis amikor az alkotás megszületik, míg az utóbbinak a döntés realizálódása. E metszetbe azonban beékelődik egy önálló tényező, amely egyik szakaszhoz sem sorolható egyértelműen: az elkészült műalkotás. A mű egy ideig független létezőként része a valóságnak: az alkotófolyamat lezárását követően, de még a nyilvánosság elé tárás előtti pillanatban önmagában álló. Az előbbihez már nem kapcsolódik, mivel a folyamat befejeződött, az utóbbinak pedig azért nem része, mert az még nem kezdődött meg. A művészeti életnek ez a pillanata az, amikortól a mű (szellemi) tulajdoni minőséget is nyer, így annak alapjogi – illetve az arra épülő szerzői jogi – védelme egyaránt kiterjed rá.³⁴

Most már könnyedén meghatározható a nyilvánosságra hozatal szabadságának tárgya. Abból, hogy a jogosultság előfeltétele az elkészült mű, adódik, hogy a nyilvánosság elé táráról való döntés szabadságának tárgya (főszabály szerint) a kész mű. A nyilvánosság elé tárás szabadságának mint jogviszonynak a felépítése a szabadságjogokéval azonos: jogosulti oldalon az egyén (a művész vagy a tudós mint az alapjog hordozója), kötelezeti pozícióban pedig az állam áll. Ez azt jelenti, hogy az alapjog alanya a mű nyilvánosságra hozása korlátozásának vagy akadályozásának tilalmát követelheti a közhatalom gyakorlójától. Az alapvető jogok rendszerében ez a normatartalom nem ismeretlen: a szólás-, azon belül különösen a sajtószabadságnak lényeges eleme. A szóban forgó állami kötelezettség a cenzúra tilalma,³⁵ ami – a *status negativus* aspektusnak megfelelően – a közlésre szánt vélemény kötelező jellegű, előzetes, közhatalmi ellenőrzését és a minősítés eredményeként a közlés megtiltását jelenti.³⁶ Ha a nyilvánosságra hozatal jogát a művészet szabadságának kommunikációs (*Wirkbereich*) aspektusaként fogjuk fel, akkor a művészetek cenzúrája, aránytalan korlátozása éppúgy megengedhetetlen, mint más kifejezési formáknál.³⁷ Ugyanez a megállapítás tehető a mű nyilvánosságra hozataláról a tudomány szabadsága esetében is.

³⁴ Vö. Haimo SCHACK: *Kunst und Recht. Bildende Kunst, Architektur, Design und Fotografie im deutschen und internationalen Recht*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2009, 83–109.

³⁵ A művészet szabadsága és a cenzúra tilalma kapcsán bővebben lásd Wolfgang KNIES: *Schranken der Kunstfreiheit als verfassungsrechtliches Problem*. Münchener Universitätschriften – Reihe der juristischen Fakultät, 4. München, C. H. Beck, 1967, 238–243.

³⁶ Vö. HALMAI Gábor: „Az előzetes vizsgálat eltöröltetvén örökre...”? *Fundamentum*, 1997/1., 58.

³⁷ KOLTAY András: *A szólásszabadság alapvonalai – magyar, angol, amerikai és európai összehasonlításban*. Budapest, Századvég, 2009, 187.

4.4. Nyilvánosságra hozatal kontra nyilvánossághoz közvetítés³⁸

Kiemelten fontos elválasztani egymástól a nyilvánosságra hozatal és a nyilvánossághoz közvetítés mozzanatait, mert nem szinonim fogalmak, és alapjogi karakterük is eltérő. Szemléletes, hogy az Alkotmánybíróság idézett határozatában a „művészi alkotásban megjelenő vélemény szabad kinyilvánítása” megfogalmazást használja a szóban forgó részjogosultság konkretizálása-kor. Ebben a kontextusban a hangsúly a „kinyilvánításra” mint magatartásra helyeződik, hiszen ahogy fentebb bemutattam, a nyilvánosságra hozatal szabadsága egy konkrét döntés realizálódását védi. Az elkészült mű társadalmi-kommunikációs térben való megjelenése tehát minden esetben a művész vagy a tudós kizárólagos jogán múlik, ami sajátos döntési jogkörként értelmezhető. Ezzel ellentétben a nyilvánossághoz közvetítés más jelentéstartalmat hordoz. Ennek meghatározása és lényege a „közvetítés” fogalmának a nyilvánosságra hozataltól való elszakításában rejlik. A közvetítés ebben az értelemben sajátos aktív kommunikációs viszonyként fogható fel, amely megköveteli az interakció valamennyi feltételét, azaz annak tárgyát, de főleg a reláció mindkét alanyát: a közlőt és a befogadót. Ennek szükségszerű előfeltétele az adott mű – legyen az művészeti vagy tudományos – nyilvános volta. A két fogalom szorosan kapcsolódik egymáshoz, amikor a nyilvánosságra hozatalt a közvetítés nélkülözhetetlen alapjaként definiáljuk. Ebből következik, amíg a fent részletezett részszabadságnak az elkészült mű, addig ennek a magatartásnak a már nyilvánosságra hozott mű a tárgya. A nyilvánossághoz közvetítés a nyilvánosság elé tárással azonos módon egyaránt kommunikációs karakterű tevékenység.

A fogalmi elhatárolás mellett szükséges a jogi jellegek és hatások összevetését is elvégezni. Egyrészt mivel a nyilvánosságra hozatal szabadságát az alapvető jogok részeként határozta meg az Alkotmánybíróság, annak gyakorlására kizárólag az alapjog alanyai – azaz a művészek és a tudósok – jogosultak. Ebből egyenesen következik a nyilvánossághoz közvetítés jogi karaktere is: az előbbihez képest a vonatkozó tevékenység nem élvezi a művészet (és a tudomány) szabadsága védelmét, mivel nem minősül a vonatkozó alapjog részelemének. Ez nem azt jelenti, hogy a nyilvánossághoz közvetítés joga egyáltalán nem részesül alapjogi oltalomban: más alapvető jog körében védelmet élvezhet a tevékenység.³⁹ Másrészt a nyilvánossághoz közvetítésre kényszerítőleg nem áll az a tétel, hogy kizárólag a művészek és a tudósok lehetnek az alanyai.

Ez a dogmatikai szétválasztás közvetetten beemeli a művészeti és a tudományos életbe azokat az aktorokat, amelyek nem az alkotói és a kutatói fázis során, hanem azon túl fejtenek ki nélkülözhetetlen tevékenységet. Azaz a művek tényleges társadalmi megismertetésében a művészen és a tudóson kívül más szereplőknek is lényeges érdemeik vannak. A nyilvánosságra hozatal és a nyilvánossághoz közvetítés viszonyával kapcsolatban érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy míg az előbbiről – jellegéből adódóan – az alkotónak csupán egyszer szükséges döntenie, illetve gondoskodnia, addig a közvetítés számtalan alkalommal megvalósulhat. Több ízben és időpontban nyilvánosságra hozni ugyanazt a (művészi és tudományos) alkotást fogalmilag kizárt, viszont a közvetítés akár korlátlan számban vagy folyamatos módon is megvalósulhat. Egyetlen feltételt kell kiemelni: a nyilvánossághoz közvetítés is az alkotóművész, illetve a tudós engedélyétől függ. Ilyenkor azonban az egyén már nem mint a kulturális alapjogok jogosultja,

³⁸ CSEPORÁN i. m. (28. lj.) 98–100.

³⁹ Különösen a szabad véleménynyilvánítás joga és a sajtószabadság nyújthat alapjogi védelmet.

hanem mint (szellemi) tulajdonos jelenik meg. Ezzel a témakör immár új – ti. szerzői és részben médiajogi – jogviszony tárgyaként fogható fel, amely alapjogi értelemben elsődlegesen a tulajdonhoz való jog alanyaként nevesíti a művészt és a tudóst. Fontos megjegyezni, hogy a nyilvánosságra hozatal szabadsága az alkotó erre irányuló szándékát, döntését védi, ennek a megvalósítását azonban nem szabályozza, így elképzelhető, hogy egy adott mű nyilvánosságra hozatalát technikailag nem a művész vagy a tudós végzi, hanem azzal megbíz valaki mást.⁴⁰

4.5. Alapjog-korlátozás a nyilvánosságra hozatal szabadsága körében⁴¹

Az előzőekben részletesen kitértem arra, hogy a nyilvánosságra hozatal joga milyen speciális alapjogi jelleget mutat. A jogosultság kommunikációs jogi karaktere döntő befolyást gyakorol a részszabadság korlátozásának feltételeire és terjedelmére. Mivel a vizsgálendő jog funkciója a mű társadalmi megismerhetővé tétele, a művészi vagy tudományos alkotást is sajátos véleményként kezeli. Ebből következik, hogy ez a szabadság a véleménynyilvánításhoz való jog jellegzetességeit tudja magáénak, így az állami beavatkozás is a véleményszabadság mércéje szerint, azaz megegyező módon vázolható fel. Ezzel összefüggésben utalok az Alkotmánybíróság idevágó megállapítására:

a nemzeti jelképeket illető negatív tartalmú vélemények, a jelképek történetére, értékére, közjogi jelentőségére vonatkozó tudományos nézetek, művészi kifejezések, illetőleg kritikák hangoztatása, esetleg megváltoztatásukat vagy eltörlésüket célzó javaslatok kifejezésre juttatása, értelemszerűen nem eshet büntetőjogi szankcionálás alá, hanem része a véleménynyilvánítás alkotmányos szabadságának.⁴²

A *ratio decidendi* két elemét emelem ki: egyrészt a mondat első felének aktív cselekvését megjelölő „hangoztatása” és „kifejezésre juttatás” fordulatot, másrészt a testület által levont következtetést. Az előbbi igazolja, hogy a művészet és a tudomány szabadságának csupán a kommunikációs aspektusairól értekezik az Alkotmánybíróság, az utóbbi pedig rögzíti, hogy ezeknek a kifejezéseknek a „hangoztatása” – azaz a nyilvánosság elé táráshoz való jog lényege – a véleménynyilvánítás alapjogának része. Ez a megállapítás leegyszerűsítő, azonban implicite utal a vonatkozó jogosultság korlátozhatóságára. Mindezek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy bár a művészet és a tudomány szabadságát az Alaptörvény külön cikkben és önálló alapjogokként szabályozza, a nyilvánosságra hozatal szabadságának korlátozásáról nem rendelkezik, vagyis annak határai megegyeznek a kommunikációs „anyajogként” értelmezett véleményszabadságával.

⁴⁰ A művészet esetében ennek iskolapéldája az, amikor a művész konkrétan kifejezett publikációs szándékkal juttatja el kéziratát egy kiadóhoz: a nyilvánosságra hozatal mint döntés megvalósult a nyilatkozattal, azonban a tényleges nyilvánosságra hozatal – technikailag, nem alapjogi értelemben – a kiadó általi közléssel realizálódik.

⁴¹ CSEPORÁN i. m. (28. lj.) 130–132.

⁴² 13/2000. (V. 12.) AB határozat, ABH 2000, 61.

Ebből adódóan – egy részben, de annál lényegesebb korrekció mellett – egyetértek Koltay András álláspontjával, mely szerint a művészi (és a tudományos) vélemények nem lehetnek mentesek a véleménynyilvánítás szabadságának általános korlátozásaitól.⁴³ A tételt azzal pontosítom, hogy az nem a művészet (és a tudomány) szabadságára, azaz az alapjog egészére, hanem csupán a nyilvánosságra hozatal szabadságára igaz. Ennek indoka éppen a szabad alkotó- és kutatómunkában rejlik: a nyilvánosságra hozatal jogával ellentétben az alkotás és a kutatás során nincs olyan produktum, amely kész és nyilvános véleményként kezelhető lenne, így a szólás szabadságának korlátozási módszerei sem alkalmazhatók az alapjogoknak arra az elemére. A nyilvánosságra hozatal és a véleménynyilvánítás jogának individuális funkciója viszont megegyezik – alapjogi normaként azt biztosítják, hogy mindenki szabadon nyilváníthassa ki véleményét.⁴⁴ A nyilvánosságnak van kiemelt jelentősége, nem pedig a kifejezés tárgyának. Ez azt eredményezi, hogy a mű nyilvánosságra hozatalának korlátai általánosságban korrelálnak a véleményszabadságnak az alkotmányban rögzített hatáiraival. A jogosultság gyakorlása nem irányulhat más egyén emberi méltóságának vagy a magyar nemzet, a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösségek méltóságának a megsértésére.⁴⁵

A művészi és a tudományos alkotások nyilvánosságra hozatala szabadságának terjedelme a jogalkotás és a joggyakorlat tendenciái alapján semmivel sem tágabb, mint a véleménynyilvánítás szabadságáé.⁴⁶ A vonatkozó bírósági eljárásokban az alapjog határait a véleményszabadsággal kapcsolatban kialakult elvek és szabályok szerint húzzák meg.⁴⁷ A művészet és a tudomány szabadsága tehát nem biztosít eleve szélesebb védelmet a véleményszabadságnál: a nyilvánosság elé tárás jogánál a szólásszabadsággal megegyező oltalom állapítható meg.⁴⁸

5. Oktatás és kommunikáció: a tanszabadság

A művelődéshez való jogot az állam elsődlegesen az oktatáson keresztül biztosítja, ami alanyi oldalról a képzéshez való hozzáférést takarja, tárgyi vonatkozásban pedig az oktatási rendszer egyes szintjeit. Az előbbi a tanszabadság, amely a tanulás alapjogi jellegét két oldalról, tanuló és

⁴³ KOLTAY i. m. (37. lj.) 188.

⁴⁴ KOLTAY András: 61. § [A véleménynyilvánítás szabadsága, a sajtószabadság és a közérdekű adatok nyilvánossága]. In JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja II.* Budapest, Századvég, 2009, 2278.

⁴⁵ Lásd Alaptörvény IX. cikk (4)–(5) bekezdés.

⁴⁶ „[A]z állam a tudományos alkotás és ismeretszerzés, továbbá a tudományos tanítás szabadságát csak olyan korlátozásoknak vetheti alá, amely a kommunikációs szabadságjogok korlátozásával szemben támasztott alkotmányos követelményeknek megfelel. Mivel tágabb értelemben a tudomány szabadsága általánosságban is a véleménynyilvánítási szabadsághoz tartozik, az a véleménynyilvánítás szabadságából eredő külön nevesített alanyi jogokkal azonos alkotmányos védelemben részesül az állami beavatkozások és korlátozások ellen.” 34/1994. (VI. 24.) AB határozat, ABH 1994, 177., 182.

⁴⁷ A művészi kifejezőmód kétségtelenül rendelkezik olyan sajátosságokkal, amelyek a döntést befolyásolhatják, azonban ez a nyilvános kommunikációs térben „csupán” sajátos véleményként kezelendő – mint ahogy a véleménynyilvánítás jogának más egyedi, nem művészi formái egyaránt megkülönböztethetők. Vö. KOLTAY i. m. (18. lj.) 45.

⁴⁸ Vö. David KAIRYS: Freedom of Speech. In David KAIRYS (szerk.): *The Politics of Law*. New York, Pantheon, 1982, 140–171.

oktatói szempontból is általánosan jeleníti meg.⁴⁹ Az Alkotmánybíróság megállapítása értelmében szoros kapcsolat mutatható ki a tudomány szabadsága és a tanszabadság – pontosabban a tanításhoz való jog – között: a két alapjog összefonódása a „tudományos igazságok és ismeretek terjesztéséhez való jogban” érhető tetten.⁵⁰ A tanításhoz való jog tehát kommunikációs ismervekkel rendelkezik, mivel a tanítás mint tevékenység *sine qua non* eleme a befogadó, vagyis a tanuló fél jelenléte: a tanítás lényege kommunikációelméleti értelemben is éppen valamilyen üzenet továbbítása mások számára. Ez a folyamat akkor kap alapjogi védelmet, ha intézményes keretek között zajló oktatásról van szó – a nyilvánosság szükségszerűen biztosított eleme a tevékenységnek. Ez utóbbi aspektus egyfelől a tanszabadság másik jogosultságát, az iskolaalapítás szabadságát takarja, másfelől annak jogi feltételei az állam intézményvédelmi kötelezettsége körében értékelendők.

6. Következtetések

A kommunikáció a kulturális jogok érvényesülésének legfontosabb eszköze. Ez a szóban forgó alapvető jogok normastruktúrájában is tetten érhető az általuk biztosított jogosultságokban. Bár álláspontom szerint a kulturális jogok elsődleges funkciója döntően a személyiség kibontakoztatásában ragadható meg, mivel az Alkotmánybíróság a művészet és a tudomány szabadságánál elsőként az alkotás, illetve a kutatás szabadságát deklarálta, a megszülető művek és a tudományos eredmények nyilvánosságra hozatala egyaránt fontos alapjogi oltalomban részesül. Míg tehát az előbbi részszabadság az individuumhoz kötött, addig az utóbbi jogosultság közösségi kapcsolódásokat mutat. Ennek tükrében pontosításra szorul az Alkotmánybíróság kommunikációs jogokkal kapcsolatos általános tétele: a véleménynyilvánítás szabadsága mint „anyagjog” tág értelemben felöleli a művészet és a tudomány szabadságát is, azonban ezeknek az alapjogoknak kizárólag a kommunikációs jogosultságait, ugyanis az alkotó- és kutatómunka nyilvános kommunikációs tér hiányában nem sorolható e jogegyüttesbe.

A művészet és a tudomány szabadsága esetében tehát nem az a kérdés, hogy azok az alkotmányjogi dogmatika tükrében önálló alapjognak minősülnek vagy a véleményszabadság részei-e, hanem az, hogy ezeknek a speciális alapjogoknak a részszabadságai azonos módon értelmezendők-e. Erre pedig a válaszom nemleges: kizárólag a művészeti alkotások és a tudományos eredmények nyilvánosságra hozatalát biztosító jogosultságra alkalmazhatók a véleménynyilvánítás szabadságának standardjai. Természetesen ez nem csökkenti e jogok kommunikációs jogként felfogott jelentőségét, hiszen nyilvánosság és kommunikációs tér hiányában nem csupán a jogok alanyai számára lenne szűk az alapjogi védelem, de valószínűleg a társadalom is szegényebb lenne ezekkel a művekkel.

⁴⁹ LÁNCOS Petra: 70/G. § [A tudományos és művészeti élet szabadsága]. In JAKAB (szerk.) i. m. (44. lj.) 2671.

⁵⁰ Vö. 34/1992. (VI. 24.) AB határozat, ABH 1194, 177., 182.